

AZ EGYÉN A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN: A PSZICHIKUS IDŐÉLMÉNY EGY TÍPUSA MINT A KOLLEKTÍV ÉLMÉNYUNIVERZUM MEGTEREMTŐJE

Ehmann Bea

PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Pszichológiai Kutatóintézet – ehmannb@mtapi.hu

Karinthyról kering az anekdota, hogy az őszirózsás forradalom idején a New York kávéházban ült, amikor fegyverropogás hallatszott a Nagykörútról. A vendégek az asztal alá bújtak, és valaki megkérdezte: „ki lövöldöz itt”? Mire Karinthy vészjóslóan megszólalt: „a Történelem”.

E tanulmányban éppen ezt a rejtelmes időpillanatot szeretném megvizsgálni: vajon hogyan alakul a pszichikus időélmény, ha az egyén váratlanul ún. „történelmi események” sodrába kerül? A másik kérdés: vajon hogyan beszélhet el és mennyire osztható meg – azaz hogyan kollektivizálódik – ez a történelem-terhelt időélmény?

Az empirikus vizsgálat anyagát az adta, hogy Magyarországon a legutóbbi időkben történészek, irodalmárok és pszichológusok között aktív műhelymunka van kibontakozóban, amely egyebek között a kollektív biográfiák – helyesebben az ezek alapjául szolgáló, a különféle kutatóintézetekben archivált *oral history* szövegtörzsek – feldolgozásának elméleti és gyakorlati problémáival foglalkozik. E tevékenység keretében korábban két műhelyjellegű konferenciát tartottunk. Ezek egyike egy svájci emigránsokkal készült mélyinterjúból álló *oral history* szövegtörzsek köré szerveződött (Kanyó, 2001, 20 interjú). A fő körkérdés az volt, hogy „Mihez kezdjünk a narratív interjúkkal?”

Az alábbiakban először azt kívánom indokolni, miért azt a megoldást alkalmaztuk, hogy a lehetséges elemzésmódok látványosan végtelen sokféleségéből csupán egyetlenegy kérdésre kerestünk választ.

Az *oral history* típusú interjúk feldolgozása a kvalitatív tartalomelemzés egyik alapkérdésére, az eseten belüli elemzés *versus* az esetek közti elemzés problémájára vezethető vissza (Miles és Huberman, 1994). Az ezzel kapcsolatos elméleti dilemma az, hogy az egyetlenegy interjú elemzésekor kapott eredményeink hogyan illeszkednek más hasonló interjúkkal kapott eredményekhez, azaz egyetlen ember történelmi tapasztalatai, emlékei mennyiben hasonlítanak a kortársakéhoz, és mennyiben különböznek azoktól.

A történészek régóta foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy mire használhatók az *oral history*, illetve az *oral testimony* (orális tanúságtétel) típusú interjúk. Úgy tűnik, ezek a dokumentumok nem élveznek különösen szilárd episztemológiai státust abban a merész törekvésben, hogy belőlük volna kikristályosítható valamilyen objektív történetírás (Gyáni, 2000). Egy másik, jóval szerényebb törekvés szerint az *oral history* interjúk az ún. kollektív biográfia megalkotására alkalmasak. Ám ennek is megvannak a maga nehézségei.

*Kollektív biográfia vagy kollektív
élményuniverzumok?*

A kollektív biográfia Mawdsley és Munck (1996) szerint nem egyéb, mint „*adatbázis-kezelés* (az egyéni életrajznál) *magasabb szinten*”, és „*az eljárást elsősorban társadalmi és politikai elitcsoportok vizsgálatához használják*”. A szerzők a téma kapcsán két fő nehézségre hívják fel a figyelmet:

„Az egyik véglet a gyűjtőszenvedély: adatokat gyűjteni pusztán csak azért, mert épp rendelkezésre állnak, vagy mert bizonytalan, hogy milyen jellegű adatokra lesz szükség az elemzés során – vagy éppen attól való félelmünkben, hogy a teljesség (egyébként elkerülhetetlen) hiánya csökkentheti a végkövetkeztetések érvényességét. (...) A másik (nem is annyira szélsőséges) véglet pedig az, hogy a történész a csoport közös jellemzőinek a vizsgálata során esetleg túlzottan is önkényesen jár el a „relevánsnak” tartott információk kiválasztásában, illetve hogy döntését veszélyes mértékben prekondicionálja bevallott – esetleg be nem vallott – munkahipotézise.” (126-127. o.)

Pszichológiai oldalról Laczkó (2001) foglalkozott a kérdés nehézségeivel. A szerző fő kérdése, hogy vajon „*adhatnak-e egymásnak elméleti, módszertani vagy akár csak információbeli támpontokat az individuális és a kollektív biográfia művelői?*” (i.m. 11. o.) Ezen belül: vajon másként kezelik-e a személyiséget, az individuumot a két irányzat képviselői? A probléma végül abban csúcsosodik ki, hogy habár a kollektív biográfiában az individuális megközelítés szubjektumtól szubjektumig vezető útja nem járható, a kérdésről azonban mégsem lehetséges a szubjektivitás megkerülésével beszélni.

Az esetek közti elemzés két fő nehézsége a következő: ha a tematikus csoportosítás módszerével csak a közös mozzana-

tokat azonosítjuk, akkor végeredményként egy fakó, általános, közhelyszerű kép rajzolódik ki a vizsgált csoportról. Eszerint tehát az ötvenhatos emigránsoknak volt egy korábbi életük Magyarországon, majd kimentek, beilleszkedtek, hazajöttek, újra kimentek, ennek során különféle problémákkal küszködtek stb. A végeredmény ugyanolyan elmosódó, mint amikor sok-sok arcot egymásra fényképezünk.

A másik nehézség a csoporton belüli összehasonlítási kísérletekben rejlik: egyrészt néhány tucat életútinterjú rendkívül kicsi elemszám, amiből nehezen lehetne az alapsokaság egészére általánosítani, másrészt itt is igen nehezen lehet érdemi összefüggéseket találni, hiszen a bevezetett kódok (szövegváltozók) rendszerint nem függetlenek egymástól. Nem nagyon érdemes tehát például az emigrációval kapcsolatos döntéshozatal háttérét és motivációit, a Svájchoz és Magyarországhoz való kapcsolódás stb. kérdéseit interjúk segítségével vizsgálni – ez másfajta adatfelvételi módszert kívánna meg. A tanulság tehát, hogy nem érdemes a lehetséges témaköröket egy ponton túl szétleltetni, mert a végeredmény átfedésekkel teli, felaprózott káosz lesz. Ennek alapján az oral history dokumentumok elemzésekor a tematikus csoportosítások módszere az elemzés zsákutcájának tekinthető.

*A közös, de nem együttes élmény
empirikus vizsgálata*

Az oral history anyagok, s ekképp a kollektív biográfia pszichológus kutatója tehát a legcélszerűbben úgy indulhat neki feladatának, hogy nem a manifeszt témaköröket boncolgatja, hanem a szövegfelszín alatt lappangó, s így az elemzés kezdetén még rejtett mintázatokra irányítja a figyelmét.

A egyik legkézenfekvőbb kérdés lehet, hogy vajon milyen élmény emigránsnak lenni.

Mérei Ferenc (1947/1989) szavaival szólva létezik olyan jelenség, hogy *közös, de nem együttes élmény*. A közös, de nem együttes élmény szereplői talán személyesen nem is ismerik egymást, de a közös élményről történő beszédből (például az emigráns irodalomból) ráismernek arra, hogy a másik ember és az ő saját élményük között kimutatható azonosságok léteznek. Az azonosságélmény kiváltó ingere Mérei szerint az *utalás*.

A fő kérdés tehát úgy szólt: milyen *élményuniverzumok* azonosíthatóak az interjúkból?

E megközelítés hozománya lehet, hogy az individuum szintjén azonosítható élménymintázatok olyan kollektív élménydimenziókká állnak össze, amelyek megőrzik élességüket, és nem fakulnak el akkor sem, ha rendkívül nagyszámú interjúban vagy beszámolóban mutatjuk ki a létezésüket. Pszichológiai szempontból ekkor az emigráns lét szubjektív, ám mégis kollektív élménye válik leírhatóvá.

Narratív pszichológiai tartalomelemzés

A terjedelmes szövegkorpuszok elemzésére újabban az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének narratív pszichológiai munkacsoportja által alkalmazott számítógépes pszichológiai tartalomelemzés módszerét alkalmazzuk (László, 1999; László és mtsai, 2000; Ehmann, 2000a, 2000b, 2001, 2002).

A narratív pszichológiai tartalomelemzés egyik célja, hogy a laikus beszélők által generált szövegkorpuszok (ún. személyes dokumentumok, mint például mélyinterjúk, önéletrajzok, naplók, levelek stb.) szövegkompozíciós mintázataiban pszichológiailag releváns markereket keressen. A legfontosabb narratív szövegkompozíciós elvek az idő, a perspektíva, a szereplők funkciói és a koherencia.

A narratívumokban alkalmazott időkezelés nem azonos a kronologikus idővel,

hanem az ún. narratív kronológia szabályait követi. A narratív kronológia lényege, hogy a beszélő szubjektum a számára fontos eseményeket (1) a lineáris kronológia széttörésével és új rendbe állításával, (2) az idődimenzió sűrítésével, illetve tágításával, tömörítésével és széthúzásával éri el. Az irodalomtudomány vizsgálatainak fókuszában nagyrészt az áll, hogy a regényírók milyen eszközökkel kezelik az irodalmi művek időbeli mintázatait (Bahtyin, 1976). Mind az irodalomtudományban, mind a pszichológiában szinte teljesen feltáratlan területnek tekinthető annak kutatása, hogy mindennek mi a pszichológiai fontossága.

A legmarkánsabb pszichológiai eredmény ezen a téren az a felismerés, hogy az önéletrajzi elbeszélések rendszerint a lineáris kronológia szabályai szerint kezdődnek. Amint azonban az elbeszélő a szövegmondás/írás során valamely traumatizáló eseményhez érkezik, a kronologikus idő mintázata megváltozik, a trauma kisiklik az elbeszélés kronológiájából. A traumatizáló eseménnyel kapcsolatos idővonatkozások mintegy időtlenné merevednek. Ennek egyik esete az a többször leírt jelenség, amit metaforikusan úgy fogalmaztunk meg, hogy „a narratívum ingaórája esetenként akár több évtizedet is előre-hátra kileng”, és akár egyetlen mondaton belül az azt követő évtizedekre vagy a jelenre történik utalás (Erős és Ehmann, 1996).

Kutatásainkban elszakadtunk attól a hagyományos alapsémától, hogy annak a hármas felosztásnak az alapján kezeljük a szövegreszleteket, hogy azok a jelenre, a múltra vagy a jövőre vonatkoznak. Eddigi tapasztalataink azt sugallják, hogy ez a hagyományos jelen-múlt-jövő felosztás a pszichológiai elemzések számára operatíván nem használható. Ígéretesebb kutatási területnek tűnik a lehorgonyzottságra utaló időmarkerek, azaz az időélmény lelassulására, illetve felgyorsulására, az időélmény tagadására,

az időélmény nem mérhető tartományokba történő távolítására és az időélmény bizonytalanságára utaló időmarkerek – összefoglaló néven a pszichikus időélmény – empirikus kutatása. Ennek egyik példája a jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat.

Az elemzés módszere

A kiinduló szövegtörzs mintegy négyszáz bekezdésből és kétszázezer betűből állt. A szövegredukció során a következőképpen jártunk el: volt egy kiinduló hipotézis, hogy azok a bekezdések lesznek érdekesek számunkra, amelyekben szerepel a *magyar*, a *Svájc* szó, és ezek ragozott alakjai; továbbá szerepelnek benne olyan szavak, amelyek a menekült/emigráns lét szempontjából jelentésteliek. Ilyenek voltak például a *határ*, a *rendőrség*, az *átlépni*, a *vonat*, a *bepolgárosodni*, a *hazamenni* stb. Ekkor még nem tudtuk, mit is keresünk konkrétan, az általános cél csupán az volt, hogy bedúsítsuk a tárgyban élményvilág szempontjából relevánsnak ítélt szövegrészeket.

Word szövegszerkesztőben kinyitottuk a teljes szövegtörzset, és elkezdtük kiválogatni a téma szempontjából fontosnak tartott bekezdéseket. E tevékenység révén a szöveg terjedelme körülbelül a felére csökkent; ezt a mennyiséget már sokkal könnyebb volt kezelni. Egy további fázisban a bekezdéseket mondatokra szabdaltuk szét. A redukció eredményeként egy 730 mondatból álló, mintegy nyolcvan ezer betűnyi szöveget állítottunk elő, a kézhez kapott szöveg terjedelmének mintegy egyharmadát, és ez szolgált az Atlas-ti szoftverrel (Muhr, 1991) végzett számítógépes tartalomelemzés kiindulópontjaként.

A következő lépés az volt, hogy olyan kódokat kellett találni, amelyek jól lefednek bizonyos élményuniverzumokat. Ez a fázis is számos zsákutcát rejtett. Végül sikerült néhány működő kódot kialakíta-

nunk. Működőképességen azt értjük, hogy az egyes mondatokról egyértelműen eldönthető volt, hogy beletartoznak-e a kódba vagy sem, illetve, hogy a kódra találtam tényleges előfordulásokat.

Az elemzés kódjai

A végsőként kialakított kódok és munka-definícióik az alábbiak voltak.

1. ELINDULÁS ÉLMÉNYVILÁG: A migráció kezdetével kapcsolatos említések.

2. ON-THE-ROAD ÉLMÉNYVILÁG: Annak tematizálása, hogy a beszélő pszichésen vagy fizikailag migrációban van; minden olyan említés, amely arra utal, hogy a beszélőnek problematikus a haza és/vagy az otthon fogalmával kapcsolatos pszichés vagy fizikai referenciapontja; a hazától és/vagy az otthontól való fizikai szeparációra történő utalás, illetve mindezek tagadása; a határok átjárhatóságára, illetve átlépésére tett utalások.

3. POLICE ÉLMÉNYVILÁG: Bármely hatósággal vagy annak képviselőivel bármilyen fizikai vagy pszichés érintkezés tematizálása, illetve annak tagadása. A fő mozzanat a nyílt vagy rejtett fenyegetettségérzés.

4. ÁTVÁLTOZÁS ÉLMÉNYVILÁG: A személyiség megváltozásával kapcsolatos vágy, igény, kényszer vagy tény tematizálása, függetlenül attól, hogy a beszélő ezt kedvezőnek, semlegesnek, fenyegetőnek érzi vagy tagadja.

5. ÖNMAGAM MARADÁS ÉLMÉNYVILÁG: Annak tematizálása, hogy a beszélő a változások közepette megőrizte önmagát, ellenállt a változásnak, illetve megváltozott állapotát beépítette identitásába.

Mindezek mellett természetesen számos egyéb kód meghatározható. Ilyen például az ELUTASÍTOTSÁGÉLMÉNY, az ELFOGADÁSÉLMÉNY, a KÖZÖSSÉG-BARÁTSÁG ÉLMÉNY, a SZEPARÁCIÓ-ÉLMÉNY, illetve a MOZGALOMÉLMÉNY. Sőt, az ON-THE-ROAD élményen belül megkülönböztethetünk megérkezés- és újraelindu-

lás-élménnyel kapcsolatos tematizációkat is. Mindezekre számos előfordulást találtunk a szövegben. A lehetséges kódok száma mindazonáltal nem végtelen. Az elemzés oda-vissza játék: a szövegkorpusz egyrészt maga is sugallja a kódokat, másrészt ellenáll az erőltetett belemagyarázásoknak.

További megjegyzés, hogy a kódok voltaképpen kétpólusú dimenziókat jelölnek ki. Az elutasítottság-elfogadásélményt rendkívül nehéz kódolni, hiszen a történetek egy része éppen arról szól, hogyan alakult át az egyik a másikba. Ehhez új kódot kellett volna felvenni, és akkor végül megint ott tartottunk volna, hogy kevés találatot kapunk rá, és a szöveg egy más rendszer szerint kaleidoszkópszerűen újra szétaprózik.

Maga az eljárás a matematikai statisztikában használatos faktoranalízishez hasonló: az adatokat ott is egy sokdimenziós térben forgatják mindaddig, amíg markáns nyálábok nem rajzolódnak ki, amelyek a variancia bizonyos százalékát megmagyarázzák. Ott is a variancia legnagyobb százalékait megmagyarázó faktorokkal szoktak elsősorban foglalkozni, a többi értéket elnyomják. A jelen eljárásnak a faktoranalízishez (és a kaoszelmélethez, lásd erről Fokasz, 1998) való további hasonlósága az, hogy az elforgatott térben eredetileg egymástól távol álló adatok egymás mellé kerülhetnek és markáns mintázatot adnak ki.

Eredmények

Mivel a jelen elemzés célja nem a mérés, nem az egyének összehasonlítása volt, hanem csak az élményvilágok feltárása, az elemzés eredményein nem végeztünk statisztikai elemzést. Összességében, az öt élményuniverzum közül négy a szöveg egészének legalább egytizedében előfordult. A legnagyobb arányban, a minta csaknem egyötödében az ON-THE-ROAD jellegű megnyilatkozások szerepeltek.

Ez azt jelenti, hogy az emigránsok beszédében – bármilyen témáról legyen is szó – tíz mondatból hat olyan, amely az emigráns lét *élményvilágának* valamelyik aspektusát megemlíti.

A számbeli meghatározás azért nem lehet pontos, mert több esetben ugyanaz a mondat kétszer, csaknem azonos formában is megismétlődött (nem feltétlenül ugyanannak a beszélőnek a szövegében), illetve voltak olyan töredékszerű mondatok is, amelyeket az élményvilág alábbi illusztrációjából szerkesztési okok miatt kihagytuk.

Az eredmények a kutatásnak ebben a szeletében tehát maguk a szövegek, amelyek ebben a tömény formátumban *novel-lásodnak*, *legendásodnak*. Az egyes mondatok hűtlenné válnak azokhoz, akik eredetileg kimondták őket, és a közös élményuniverzum mintázatának elemévé változnak át. E mintázatban még a legártatlanabbnak tűnő kijelentések is többletjelentést kapnak – így születik meg az utalás.

Az alábbiakban vizsgáljuk meg közelről az öt legfontosabb kód által definiált élményuniverzumokat. A bemutatott mondatok számát sajnos terjedelmi okokból kénytelenek voltunk olyannyira leszűkíteni, hogy az alábbiak szinte csupán az élményvilágok illusztrációit nyújtják.¹ Tehát: az alábbi szövegek 21 ember mondataiból vannak összeillesztve.

Elindulás élményvilág

A házból legalább három-négy család elindult a határhoz: megyünk Nyugatra.

Édesanyám itt akart maradni. Apám menni akart.

És onnan aztán mentünk ki a határhoz, és akkor a határt kinyitották.

Bennem is volt egy olyan, meg a többiekben is, akik eljöttek, meggyőződésemm, egy ilyen vágy külföld felé.

¹ A teljes anyag az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének Oral History Archivumában található meg.

Az eljövéshez tíz percem volt, vagy fél-órám mondjuk elbúcsúzni, mert egy ilyen kedvező dolog adódott, hogy osztrák diákok elvisznek a határig.

És erre én, miután az éjszaka a bátyámmal találkoztam, akkor én megmondtam, hogy mennél előbb, annál jobb lenne, ha elhagynánk az országot.

És akkor azt mondtam magamnak, hogy nyitva van a határ, elmegyek Bécsig, és ott megvárom, mi lesz a következőkben.

Következett kalandos menekülésem.

Ez az eljövés otthonról ez egy visszavonhatatlan és irreverzibilis folyamatnak tűnt.

On-the-Road élményvilág

Ott álltak a vöröskeresztes kocsik. Meg svájci csokit osztogattak.

Ha jönnek az oroszok, akkor azok a határon legalább 30 kilométeres sávot át-vizsgálhatnak, nem szabad ittmaradni senkinek a határon.

Be kell menni a vonatba.

Mindenkit betömöszöltek nagy vagonokba, tovább-tovább, a határon senki nem maradhatott.

Azt mondták, hogy a belgák visznek ezret. És akkor tódult oda mindenki, mert a lágert ott akarta hagyni. Akkor kiabáltak, hogy „te, ott a svájciak keresnek ezer embert”, akkor rohantak.

A svájciak 56-ban a magyar menekülteket nagy lelkesedéssel fogadták. Amikor a mi vonatunk Liestalba befutott, akkor Liestalnak sok lakosa, apraja-nagyja várta az állomáson a magyar hősöket.

Egy szerencsétlen, szerény, megszeppent magyar menekült voltam, akinek fogalma se volt arról, hogy mi lesz, és az, ami a kezdeti időszakban fogadott, az mind...

Gyűlöltem azt is, amikor azt mondták, hogy apatri, hazátlan. A papírjaiban ez volt, hogy *nacionalité apatri*.

És akkor gimiben meg is kérdezték, kérték, hogy írjak egy kis történetet az újságba, Magyarországról egy kicsikét; és akkor úgy kezdtem, hogy *Dort hinter den Bergen ist meine Heimat*. Valahogy így.

Olyan magyar is van, hogy a passz még meleg, és már rohant a pályaudvarra, érted.

Én nem voltam erre ráutalva, meg vagyok elégedve a norvég útlevellemmel.

Nem volt arra biztosíték, hogy majd egyszer én hazamegyek. És elmegy az idegenbe, ott berendezkedik, és bizonyos módon az az ország, amit otthagyt, az lesz idegenebb egy idő múlva. Bizonyos módon mindig idegen marad.

Ha győtrődő emigránsok lettek volna, akik szorongva várják, mikor lehet végre visszatérni, akkor 89-ben tömegével mentek volna haza.

Amióta Magyarországra járok, azóta Svájc is felértékelődött bennem.

Ti vagytok a deviza-magyarok. Mert én is leestem a székről, hogy mi deviza-magyarok vagyunk. Deviza-magyarok – ez egy új szó. Mi vagyunk a deviza-magyarok.

A hazamenőkre a magyarok tulajdonképpen csak negatívan reagálnak.

Tehát ez egy bábeli torony már, Genf egy bábeli torony. Mikor befejeztem az iskolát, az osztály 42,6 százaléka volt külföldi eredetű.

Nem régen nyílt meg Zürichben a Budapest vendéglő, húsvétkor ott vacsoráztunk.

Police élményvilág

A svájciak, főleg a svájci öregasszonyok, rögtön hívták a rendőrt mindenütt. Abban a pillanatban, ha valaki megmozdult, rögtön hívták a rendőrt. Mint egy karikatúra, minden függöny mögött van egy svájci öregasszony, és hívja a rendőrt.

Mindenki, hát ismered, mindenki gyanús Svájcban, hát a Lenin az izét itt tanulta, vitte át a KGB-be.

Mert van egy nő, aki szeret este olvasni, és éjfél után, ha a lámpája ég, akkor csönget már egy hatósági ember, hogy maga még mindig olvas?! Hogy igaz vagy nem, én nem tudom, úgy mesélték.

Az első időben duhajkodások. Szétverték a kocsmát, kiszórták az embereket onnan. Behívtak a rendőrségre. Mondtam nekik, hogy nézzék uraim, ezerévenként csak egyszer jövünk. Mondjuk ezer év előtt szétvertük Bázelt, hát ma már csak egy kocsmát verünk szét, de ezt most már lezajlik ezer évre. Mi csak ezerévenként egyszer.

Az első kísérletem során egy zürichi városi tisztviselő azt kérdezte tőlem, hogy miért akarok én svájci lenni. És akkor én erre azt mondtam, hogy hát uram, én itt élek már tíz éve, egy cégnél dolgozom, a feleségem svájci, a gyerekeim itt nőnek fel. Nekem menekültigazolványom van, hát milyen állampolgár legyek, ha nem svájci? Mert valaki neki azt mondta korábban, hogy ő azért akar svájci lenni, hogy ha meghal, svájci föld fedje szemfedőjét.

Azután nem lehet elhallgatni egyet, hogy avval a kis menekültútlevéllel engem egyszer letartóztattak Dániában, mert nem volt meg a vízumom Svédországba. Erre jött a izé, letegezett, a vonaton már jött a dán útlevélvizsgáló. Koppenhágában bevitték a rendőrségre, pisilni sem lehetett menni egyedül. És nem tudtam tovább menni Svédországba, úgyhogy vissza kellett jönni. Kísértek a német határra, és ott jelentették a németeknek, hogy hátha ott is nem úgy utazom, ahogy elő van írva.

Talán épp azokat figyelték, akik a svájci társadalomba a legjobban beágyazódtak.

Az egyetemi klinikán dolgoztam, és ott volt egy nagyon jó magyar barátom, aki a bepolgárosodás előtt állt, és akkor jöttek a professzorhoz megkérdezni, hogy mi a véleménye erről és erről, és hogy pontosan jön dolgozni reggel, és hogy becsületes-e. És hála a jó Istennek, a professzor szerint,

aki szintén nem volt svájci, az is kirúgta ezt a Beamte-t.

Átváltozásélmény

Ugye Magyarországon viccek vannak a skót takarékoságról, és akkor mindenki fölfedezte, hogy tulajdonképpen a svájci takarékoságról kellene vicceket csinálni, mert legalább kétszer olyan takarékosak a svájciak, mint a skótok. Ez a magyar slampossággal nagy ellentétben volt.

Nem akartam elmaradni a svájci háziasszonyok mögött, és takarítottam meg tisztítottam meg minden. Tehát magyarán mondvá Putzteufel lett belőlem.

Márpedig én Svájcban vagyok itthon, és akkor elkezdni svitzerdücsül beszélni. Úgyhogy azóta átálltam bázeldücsre, és hát anélkül, hogy természetesen ne lenne észrevehető az, hogy külföldi vagyok. Tehát énnekem egy falleomlás benyomása van akkor, ha az ember elkezd maga dialektust beszélni, akkor rögtön befogadják.

Konfliktusom volt, hogy én mostan svájci leszek. A magyarok túlasszimilálják magukat. Ami itt zajlik a mai magyar emigráció terén, már úgy értem, akiket mi ismerünk, az valami nyelvi szempontból katasztrofális dolog. Tudniillik ezek az emberek egyfelől ugye most már nagyon régen nem élnek Magyarországon, ezért egy csomó szót lassan már elfelejtene, másrészt itt meg bizonyos szavakat állandóan hallanak, és ezért egyre jobban kevernek.

Egy kicsit úgy elvárták tőlem itt a svájciak, hogy ha valaki a kommunizmus ellen menekült, akkor eleve egy ilyen jobboldali konzervatív ember legyen.

Meggyőződése, hogy az ötvenhatosok nagy részének sikerült az asszimiláció. Nagyon sokan asszimilálódtak például, hogy egész egyszerűen nincs szükségük már nekik ilyenre, hogy magyar. Ezzel párhuzamosan értékelődött sok svájci tulajdonság számomra fel, például a kis tartóz-

kodás, bizonyos megbízhatóság, meg ezek a tipikus svájci erények. Ezeket néha nagyon szeretem, és hiányoznak nekem Magyarországon.

Önmagam-maradás élmény

Amikor Svájcba jöttem, akkor tudatosan nem akartam, gátlásból vagy – nem tudom – büszkeségből vagy elzárkózásból nem akartam svájcterdeutscho beszélni, inkább arra törekedtem, hogy szép Bühnendeutsch.

Én mindig tisztában voltam azzal, hogy én magyar eredetű vagyok, ezt az iskolában is mindenkinek kijelentettem, franciául szólva *d'origine hongroise*. Tehát az én új hazám, a választott hazám Svájc, a régi hazám és az eredetem az magyar. Ez nem jelenti azt implicite, hogy én most egy második Tell Vilmos vagyok, hogy svájci hazafi vagyok, hogy nekem vibrál a szívem a svájci nemzeti ünnepen.

Én mindig, kezdettől fogva úgy mutattam be magam, mint magyar eredetű, és az iskolában kezdettől fogva, amikor például az igazgató társaságnak, akivel együtt dolgoztam, kellett egy uzsonnát adni, akkor magyar szalámi uzsonnát adtam: szalámit, kolbászt, zöldséget. És egy magyar zástyát raktam oda az asztalra, hogy tudják, hogy én tisztában vagyok az én eredetemmel, de azzal is tisztában vagyok, hogy ebben az országban dolgozom, itt élek. És akkor az asztal másik felére pedig raktam nekik ilyen blikeri sajtokat, meg szárított húst.

Soha nem volt identitás-krízisem, se olyan irányban, hogy nekem svájcivá kell lennem, és se olyan irányban, hogy le kellett volna tagadnom a magyarságot, se olyan irányban, hogy én egy ősmagyar vagyok, és itt száműzetésben vagyok, és eszem a száműzetés keserű kenyerét.

Soha nem várták el azt tőlem, hogy börtönadrágot húzzak, és én legyek a fő svájci.

Azért például sose tudtam volna élni egy kis német svájci városban, ahol bele-

néznek a te személtládádba, hogy mit eszel, vagy megnézik a hentesnél, hogy milyen húst veszel.

Én magyar vagyok, kettős vagyok, száz százalékosan történelmi tudatom van, a nemzet hibáinak és ballépéseinek súlyát ugyanúgy hordom, mint a magyar, de nem vagyok nacionalista.

Szóval ezt úgy vélem, hogy ezzel tartozik az ember a magyar nyelvnek, a magyar kultúrának és a magyar neveltetésének, hogy megpróbál normálisan magyarul beszélni addig, ameddig él.

És utána pedig Magyarországot meghódítottam úgy, hogy a magyar természetet fölfedeztem és bemutattam a külföldieknek. Tehát 85-től rendszeresen jártam haza madármegfigyelő túrákra itteni genfi ornitológus barátaimmal, és ez változatlanul fennáll továbbra is. Most tíz nap múlva megint megyünk Magyarországra a tűzokdűrgést figyelni.

A novellásodás nyelvi markerei:

a mondatok időbeli és térbeli lehorgonyozottsága

A fenti élményuniverzumokat alkotó mondatok egy figyelemreméltó tulajdonságot hordoznak: együttesen koherensnek tűnő szöveg képzetét keltik, amelyben az egyik beszélő szavai jól összeilleszkednek a másikkal. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a mondatokat szinte tetszés szerint felcserélhetjük, az élmény minősége és erőteljessége nem változik.

Felmerül a kérdés, hogy vajon mi teszi ezt lehetővé? Miben különböznek az agglutinációra hajlamos mondatok az agglutinációra, „novellásodásra”, „legendásodásra” nem hajlamosaktól? A választ a mondatok idői és téri lehorgonyozottságának különbségében találtam meg.

A jelenség részletesebb vizsgálatára az elindulás/menekülés élményvilág mondatait választottam ki. A mondatok idői és téri

lehorgonyozottságának vizsgálatára négyféle kódot vezettem be:

(1) KAL+GEO+ (Kalendáris időhöz lehorgonyzott, geografikus tulajdonnévvel jelzett mondat)

(2) KAL+GEO- (Kalendáris időhöz lehorgonyzott, geografikus tulajdonnévvel nem jelzett mondat)

(3) KAL-GEO+ (Kalendáris időhöz nem lehorgonyzott, geografikus tulajdonnévvel jelzett mondat)

(4) KAL-GEO- (Kalendáris időhöz nem lehorgonyzott, geografikus tulajdonnévvel nem jelzett mondat).

Az alábbiakban a lehorgonyozottság típusát és az agglutinációra való hajlamot négy rövid illusztratív példán mutatom be.

1. KAL+GEO+

Miután az oroszok visszajöttek *november 4-én hajnalban, Ausztriába* menekültem, hogy nehogy újból bíróság elé állítsanak.

November elején, apám és nagybátyám tanácsára *Ausztria* felé átléptük a határt.

A forradalom kitörése után, *november 22-én* két másik kollégámmal és barátommal együtt átléptük az osztrák határt.

Konklúzió: Nincs agglutinációs hatás.

2. KAL+GEO-

November 1-én az utolsó néhány rab abból az ezeregyszázból, a Grósz-per rabjai elhagyták szintén a *Gyűjtőfogházat*, velem együtt azt utolsó *buszban*.

Láttuk, hogy nagy bajok lesznek *itten*, hát mert bejöttek az oroszok *november negyedikén* és mondom, már *november végén*.

Barátaival együtt *november közepén* elsőként hagyta el az *országot*.

Mi *november 27-én* jöttünk ki.

December közepén sikerült *külföldre* menekítenie engem is.

Konklúzió: Nincs agglutinációs hatás.

Összefoglaló konklúzió az időbeli lehorgonyozottságról: a lineáris, naptári kro-

nológiához lehorgonyzott időmarkerrel rendelkező mondatok nem hajlamosak a novellásodásra.

3. KAL-GEO+

Akkor egy kollégámmal elhatároztuk, hogy mi megkíséreljük azt, hogy itt sztrájk van, elhagyjuk az országot, elmegyünk ha lehet Svájcba, ahol Macskássy professzor a tavasszal járt és egy svájci fűtéstechnikai céggel kapcsolatot vett fel.

Akkor én kijöttem Svájcba.

Elképzelése *mindig* is ez volt: ha elhagyja Magyarországot, akkor Svájcba jön.

Elmegyek Bécsig, és ott megvárom, mi lesz a következőkben.

Evvel az én kollégámmal elhagytuk az országot *egy rövid átmeneti időre*, hogy a *mostani* megnyílt határt, a nem ellenőrzött határt átlépve, ha lehet Svájcban, először Ausztriába menvén, de svájci céllal egy időt eltöltsünk és szakmai gyakorlatot, nyelvgyakorlatot szerezzünk.

Konklúzió: Nincs agglutinációs hatás.

4. KAL-GEO-

A *házból* legalább három-négy család elindult a *határhoz*: megyünk *Nyugatra*.

Apám menni akart.

Az eljövéshez *tíz percem* volt, vagy *fél-órám* mondjuk elbúcsúzni, mert egy ilyen kedvező dolog adódott, hogy osztrák diákok elvisznek a *határig*.

Bennem is volt egy olyan, meg a többiekben is, akik eljöttek, meggyőződésemm, egy ilyen vágy *külföld felé*.

De *utána* kinyitották a határt.

Én miután az *éjszaka* a bátyámmal találkoztam, *akkor* én megmondtam, hogy *mennél előbb*, annál jobb lenne, ha elhagynánk az országot.

És a *végén* megkérdeztek engem, hogy akarok-e menni vagy nem, és én akartam menni.

És *akkor* a határt kinyitották.

És *akkor* azt mondtam magamnak, hogy nyitva van a határ.

És *akkor* még emlékszem, hogy azt mondtam, hogy én *soha* a hazámat el nem hagyom.

Ez az eljövés otthonról ez egy visszavonhatatlan és irreverzibilis folyamatnak tűnt.

Én kijelentettem, hogy én *most* elmegyek Nyugatra.

Következett kalandos menekülésem.

Konklúzió: az élménymínőség kollektívizálódásáért, az agglutinálódásért, a sem a kalendáriumi, lineáris időben, sem a geográfiailag konkrét helyhez le nem horgonyzott mondatok felelősek.

A konklúzókat az alábbiakban egy kis táblázatban illusztráljuk. (1. táblázat)

Az eredményekhez egy fontos finomítást tennénk: a kalendáriumi és a geográfiai lehorgonyozottság, illetve a lehorgonyozottság teljes hiánya között egy széles terület található, amelyet *deiktikus lehorgonyozásnak* nevezhetünk. Ilyen például a „*másnap hajnalban átléptük a határt*” kifejezés: ebből nem tudjuk meg sem azt, hogy az esemény pontosan mikor, sem azt, hogy pontosan hol történt. Ez esemény téri és idői koordináta-rendszerének központja maga a beszélő személy.

Megvitatás és kitekintés

Tanulmányunkban egy empirikus vizsgálatot mutattunk be. A magunk részéről egyelőre nem ismerünk olyan előzményt, ahol ugyanezt a jelenséget ugyanezzel a kérdésfeltevéssel és módszerrel más szövegkorpu-

szokon vizsgálták volna. A kérdésfeltevés elméleti gyökerei azonban szerteágazóak.

Az első ilyen témakör a lineáris-kalendáriumi-empirikus és ciklikus-szakraális-kairotikus-mitikus idő megkülönböztetése: az utóbbi a nem múltó idő élménye, az „eseményekkel telezsúfolt, ám minden belső tartamot, kiterjedést nélkülöző idő” (Meletyinszkij, 1985, 222. o.). Ez az antropológiában és az irodalomtörténetben kiterjedten vizsgált jelenség a klinikai pszichológiában is jelentős hangsúlyt kap annak felismerése révén, hogy a traumatikus élet-események a szubjektív időérzet torzulását eredményezik (Terr, 1984; Rappaport, 2000; Ursano és Fullerton, 1999). Szorosan ide kapcsolódik az időnek mint narratív pszichológiai konstruktumnak az empirikus vizsgálhatósága.

A másik – az előbbihez számos ponton kapcsolódó – nagy témakör a kollektív emlékezet és a kollektív felejtés problémája (Halbwachs, 2000; Ricoeur, 1997; Yerushalmi, 2000; Pléh, 2000; Erős, 2001, László, 1999, White, 1997, Assmann, 1999, Gyáni, 2000).

Gyáni veti fel, hogy „a historikus rendelkezik a temporalitás fogalmával, azaz az időbeli változás megragadásának képességével, mely időbeliség maga a történelem” (Gyáni, 2000, 121. o.) *Emlékezés és oral history* című írásában ugyanő elemzi végig, hogy az emlékezés módjai az életkor előrehaladtával változnak, így az elbeszélt történelemből valóban nehezen bonthatóak ki objektív történeti tények. Ám „az orális történet (...) a múlt olyan, az ese-

idői lehorgonyozottság

		kalendáriumi van	kalendáriumi nincs
térei	geográfiai van	agglutináció nincs	agglutináció nincs
lehorgonyozottság	geográfiai nincs	agglutináció nincs	agglutináció van

1. táblázat • A mondatok idői és téri lehorgonyozottságának hatása a több beszélőtől származó szöveg agglutinációs hajlamára

ménytörténettel egyenértékű olvasatához segíthet hozzá bennünket, amely elsősorban nem a múlt magyarázata, hanem annak megértése szempontjából fontos. *Erre a célra viszont jó eszköz az orális történet, sőt erre a célra sokkal alkalmasabb, mint az írott forrásokat hasznosító eseménytörténet-írás*". (i. m. 136. o.)

A pszichológiai kérdésfeltevések számára viszont azért hasznos az oral history dokumentumok tanulmányozása, mert párhuzamos életrajzokban teszi lehetővé egyazon változó vizsgálatát. Empirikus vizsgálatunkban azt találtuk, hogy a közös, de nem együttes történelmi élményt a kalendariumi időben és a geográfiai térben nem lehorgonyozható mondatok hordoz-

zák. Kimutattuk, hogy az interjúkból kivett ilyen mondatok sorrendje felcserélhető. Ezekből a mondatokból szinte tetszés szerinti olyan narratívum szerkeszthető össze, amelynek olvastán az eredeti eseményekben részt nem vett személyek is részesülhetnek az adott történelmi korszak élményében. Felvetődik a következtetés, hogy a jelentős életesemények, így a jelentős történelmi események pszichikus élménylenyomata atemporális és ageografikus természetű, s az élmény átadhatóságát, megoszthatóságát éppen ez a jelleg adja.

Kulcsszavak: idő, kollektív biográfia, oral history, narratív pszichológiai tartalom-elemzés, Atlas.ti, emigráció

IRODALOM

- Assmann, Jan (1999): *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Bp.
- Bahtyin, Mihail M. (1976): A tér és az idő a regényben. In: Uő: *A szó esztétikája*, Gondolat, Budapest
- Ehmann Bea (2000): A pszichológiai tartomelemzés szekvenciális-transzformatív modellje: a számítógépes szövegelemzés helye a pszichológiai kutatásban – I. *Pszichológia*, **20**, (4) 391-416.
- Ehmann Bea (2001): A pszichológiai tartomelemzés szekvenciális-transzformatív modellje: a számítógépes szövegelemzés helye a pszichológiai kutatásban – II. *Pszichológia*, **21**, (1) 17-36.
- Ehmann Bea (2002): *A szöveg mélyén. Pszichológiai tartomelemzés*. Új Mandátum, Budapest
- Erős Ferenc (2001): *Az identitás labirintusai*. Janus/Osiris, Budapest.
- Erős Ferenc – Ehmann Bea (1996): Az identitásfejlődés tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben. In: Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. 96-113. Scientia Humana, Budapest
- Fokasz Nikosz (1999): *Káosz és fraktálok (Bevezetés a kaotikus dinamikus rendszerek matematikájába – szociológusoknak)*. Új Mandátum, Budapest
- Gyáni Gábor (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Halbwachs, Maurice (2000): A kollektív emlékezet. III. fejezet. A kollektív emlékezet és az idő. In: Felkai, Gábor – Némédi, Dénes – Somlai, Péter (Szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. 403-432. Új Mandátum, Budapest,
- Kanyó T. (2001): *Svájci emigránsokkal készített interjúgyűjtemény*. Kézirat.
- Laczkó Miklós (2001): *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest
- László János (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Scientia Humana/Kairosz, Budapest
- László János – Pólya Tibor (1998): A narratív perspektíva szerepe kognitív-kulturális kontextusban. In: Csepeli György – Kovács Zoltán – László János (szerk.), *Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére*. 72-86. Scientia Humana, Bp.
- László János – Ehmann Bea – Péley Bernadette – Pólya Tibor (2000): A narratív pszichológiai tartomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, **20(4)** 367-390.
- Mawdsley, Evan – Munck, Thomas (1996): *Számítógép a történettudományban*. Osiris, Budapest
- Meletyinszkij, Jeleazar (1985): *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest
- Mérei Ferenc (1989): *Társ és csoport*. Akadémiai, Bp.
- Miles, Matthew B. and Huberman, A. Michael (1994): *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook*. Sage Publications, Thousand Oaks
- Muhr, Thomas (1991): ATLAS/ti – A Prototype for the Support of Text Interpretation. *Qualitative Sociology*, Vol. **14**, 349-371.
- Péley Bernadette (2002): *Rítus és történet: beavatás és a kábítószeres létezés mód*. Új Mandátum, Budapest
- Pléh Csaba (1998): A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. In: Uő: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. 365-384. Balassi, Budapest.
- Rappaport, J. (2000): Traumatic Time: The Therapist's Mourning. *Psychoanalysis and Psychotherapy*. Vol. **17(1)**: 55-64.

Ricoeur, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem.
In: Kovács T. (Szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest

Terr, Lenore (1984): Time and trauma. In: Eissler Ruth S. Solnit Albert J. – Neubauer Peter B. (Co-Editors) *Psychoanalytic Study of the Child*. Vol. 39: 633-665. Yale University Press, New Haven

Ursano, Robert J. and Fullerton, Carol S. (1999): Posttraumatic Stress Disorder: Cerebellar Regulation of Psychological, Interpersonal and Biological Responses to Trauma. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*. Vol **62(4)**. 325-328.

White, Hayden (1997): *A történelem terhe*. Osiris, Bp.

Yerushalmi, Yosif Hayim (2000): *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Osiris – ORZSE, Bp.

